

KASUTAJALE

Raamat pakub konkreetset infot selle kohta, kuidas eesti keele sõnad on moodustatud. Sissejuhatuses on selgitatud tööga seotud mõisteid, tutvustatud käsitluspõhimõtteid ning osutatud probleemidele, mis on materjali analüüsi käigus ette tulnud. Sõnastikuosas on esitatud eesti keele sõnapered peasõna ehk sõnapere pealiikme järgi tähestiku järjekorras. Nendega ühises reas on ära toodud ka üksiksõnad, millel pereliikmed puuduvad.

Sõnavara esitamine sõnapere kaupa võimaldab avada nii sõnade seismist struktuuri kui ka sõnadevahelisi suhteid ja seoseid, mis muidu varjatuks jäävad. Sõnapere iga üksiku liikme korral on võimalik saada infot tema moodustusviisi kohta ja lisaks ka mitmesugust muud täpsustavat teavet.

- Sõnapere teeb korraga ja süstematiseeritud kujul nähtavaks kõik need sõnad, mis on üksteisega seotud nii oma vormi kui ka tähenduse poolest. Neid sõnu seob sõnapere **peasõna**, mille tüvi kordub kõigis ülejäänud liikmetes (näide 1)¹. Sõnapered on esitatud peasõnade järgi tähestiku järjekorras.
- Sõnapere on üles ehitatud astmeliselt, mis võimaldab näidata, milline sõna on millest moodustatud. Kõrgemal seisab alati alussõna ja allpool, sammu võrra paremal sellest moodustatud uus sõna (näide 1).
- Tuletistes on liide paksult esile toodud ning tüve ja liidet eraldab võrdusmärk (=): *aed=ik*, *aed=nik*, *juhtme=stik*, *kala=ndus*, *piir=kond*, *suvi=la*.
- Liitsõna vahetute moodustusosade vahel on plussmärk (+): *abi+nõu*, *põõsa+lind*, *pühapäeva+hommik*, *allmaaraudtee+jaam*.
- Ühendituletistes, mis on moodustatud ühtaegu nii liitmise kui ka tuletamise teel, on kõik kolm moodustusosa eraldatud vastavate tähistega, näiteks *mitme+värvi=line* 'mitme värviga'; *ette+kand=ja* 'see, kes ette kannab'.
- Vormitunnused, näiteks tegusõnadel *ma*-tegevusnime tunnus, on eraldatud kaldkriipsuga: näiteks *ela/ma*, *ole/ma*, *tege/ma*.

¹ Siin ja edaspidi toodud näidetes on sõnapered esitatud lühendatud kujul.

- Igale sõnale on lisatud ta **sõnaliik**: nimisõna – n., omadussõna – o., määr-sõna – m., tegusõna – t. jne. (vt. lühendite loend lk. LXVI).
 - Tähendusi, sealhulgas stiili- ja valdkonnamärgendeid on lisatud vastavalt vajadusele, arvestades sõna tuntuust ja moodustuse läbinähtavust.
- (1) **MAA** n. *maakera; maismaa (vastandina merele); maismaa pindmine osa; ruumiline vahemaa; (linna vastand)*
 maa=**kond** n. *suurem territoriaalne haldusüksus*
 maakond=**lik** o. *maakonda hõlmav*
 maa=**stik** n.
 ava+maastik n.
 avamaastiku+lind n.
 maa=**stu**/ma t. *maaks muutuma*
 isa+maa n.
 isamaa=**lane** n. *isamaad armastav isik*
 maa+asula n.
 oma+maa=**lane** n. *oma maa elanik*
 võõra+maa=**lane** n. *võõralt maalt pärit inimene*
 maad kuula/ma t. *millegi kohta teateid hankima; vnm. luurama*
- Oskussõnadele on vajaduse korral lisatud valdkonnamärgend (vt. lühendite loend lk. LXVI): *adra+kohus* aj., *aie+ahv* zool., *häda+kaitse* jur.
 - Neutraalsest kasutusest oluliselt erinevatel juhtudel on lisatud stiilmärgend: *häda+pasun* piltl. 'hädaldaja'; *arg+püks* hlv. 'arg inimene'; *arsti+tädi* lastek., *au=line* vnm. 'auväärne' jne.
 - Osal sõnadel on noolsulgudes selgitatud moodustamise käigus toimunud häälikumuutusi. Nii näiteks võib alussõna tüvi tuletuse või ka liitmise käigus lüheneda ja osiste liitumiskiiril kõrvuti sattuvad häälikud omavahel kattuda. Et liite kuju säiliks, siis on järelejäanud häälik arvatud enamasti liite juurde ja tüvi on antud lühenenud kujul (näide 2).
 - **Homonüümid**, ühesuguse kujuga, kuid erineva tähendusega sõnad, on tähistatud numbrilise ülaindeksiga (näited 3–6). Need võivad kuuluda nii erinevatesse sõnaperedesse (näide 3, 4) kui ka samasse sõnaperesse (näited 5, 6).
- (2) ala=**ne**/ma t. *allapoole vajuma*
 ala=**ng** n. < ala(ne)=ng> n. *alanenud maakoore osa*

- (3) **TEE**¹ n. (*käimiseks, sõitmiseks*)
 jää+tee¹ n. (*kulgeb mööda jääd*)
 tee+kruus¹ n. (*teeehitusmaterjal*)
- (4) **TEE**² n. (*jook*)
 jää+tee² n. (*külm jook*)
 tee+kruus² n. (*teejoomiseks*)
- (5) **HAIGE**¹ o. *mingit haigust põdev, halvas tervislikus seisundis olev; midagi kirglikult harrastav*
 haige² n. *haige inimene*
- (6) **KASTMA** t.
 kaste=e¹ n. <kaste> *mahalangenud veeaur; kastev vedelik*
 jahu+kaste¹ n. (*taimahaigus*)
 jahu+kaste² n. (*jahust tehtud*)
 kast=e² n. <kastme> *soust*

Sõnapere ülesehitus

Sõnapere esimene sõna, sõnapere **peasõna** ehk **pealiige** on antud paksus suurtähelises kirjas (näited 3–7). Kui peasõnaks on pärisnimi, siis algab see esiletõstetud suurtähega (näide 8). Sõnapere liikmed on ülevaatlikkuse mõttes esimesel moodustusastmel jagatud plokkidesse moodustusviisi järgi. See hõlbustab vajaliku sõna leidmist, sest loendid ei ole siis nii pikad ning moodustusviis annab vihje, kust vajalikku sõna otsida. Samasugune materjali järjestus on vaikimisi ka plokkide sees järgmistel moodustusastmetel. Plokkide arv võib erinevate sõnapere korral olla erinev, ulatudes ühest kuni neljani (näide 7):

- 1) tuletised,
- 2) liitsõnad,
- 3) ühendituletised,
- 4) ühendid.

- (7) **MEES** n.
TULETISED
 mees=**kond** n.
 meeskond=**lik** o.
 jalgpalli+meeskond n.
 mehe=**lik** o.
 mehelikk=**us** n.
 meheliku=**lt** m.

LIITSÕNAD

aadli+mees n.

au+mees n.

aumehe=**lik** o.

mees+koor n.

meeskoori+laul n.

ÜHENDITULETISED

kümne+mehe=**line** o. *kümnest mehest koosnev*

ÜHENDID

mehele mine/ma t.

mehele+mine=**k** n.

mehelemineku+iga n.

meheleminekuea=**line** o.

- (8) **PYTHAGORAS** n. *vanakreeka filosoof ja matemaatik*
 pütaagor=**lane** n. *Pythagorase õpetuse pooldaja*

Tuletiste plokkis on sõnad üldjuhul järjestatud sõnaliikide järgi ja sõnaliigi sees tähestiku järjekorras (9). **Liitsõnaplokk** koosneb kahest eri osast: kõigepealt on ära toodud korduva järelosaga liitsõnad tähestiku järjekorras ja seejärel vastupidi – korduva esiosaga liitsõnad, kus järelosad on tähestiku järjekorras (näide 9). Liitsõna koosseisu võib kuuluda kaks või rohkem tüve. Üks- ja seesama liitsõna esineb niimitmes sõnaperes, kuimitu lihttüve selle koosseisu kuulub. Näiteks esineb *kaupmees* kahes sõnaperes – *kaup* ja *mees*, *rändkaupmees* kolmes sõnaperes – *rändama*, *kaup* ja *mees* ning *karusnahakaupmees* kuulub nelja sõnapere koosseisu – *karv*, *nahk*, *kaup* ja *mees*.

Ühendituletiste plokki on koondatud need sõnad, mis on moodustatud vabade sõnaühendite alusel. Alusühend on esitatud tuletise järel kas tähenduse kujul või siduva noolega, nagu näiteks *suure+ruudu=**line*** 'suurte ruutudega' ja *kartuli+võt=**ja*** ⇐ kartuleid võt/ma. Tuletusega koos kaasneb siin ka tüvede liitmine ja ses mõttes on selliste sõnade korral tegemist kombineeritud moodustusega.

- (9) **ABI** n.
 TULETISED
 abi=**line** n.
 abi=**tu** o.
 abi=**sta/ma** t.
 avi=**ta/ma** t.
 LIITSÕNAD
 arsti+**abi** n.
 kiir+**abi** n.

ohvri+**abi** n.
 õigus+**abi** n.
abi+elu n.
abi+kaasa n.
abi+nõu n.
abi+raha

Ühendite plokki kuuluvad eeskätt püsiühendid – ühendverbid ja väljendverbid – ning nendest moodustatud tuletised. Sellised on näiteks *edasi püüdma* (näide 10) ja *tiiba ripsutama* (näide 11). Ühendite valikul on abiks olnud Tartu Ülikooli „Eesti keele verbikesksete püsiühendite andmebaas“ ja „Eesti keele seletav sõnaraamat“.

(10) PÜÜDMA t.

edasi püüd/ma t.
 edasi+püüd=**ja** n.
 edasi+püüd=**lik** o.
 edasipüüdlikk=**us** n.
 edasipüüdliku=**lt** m.
 edasi+püüd=**mine** n.

(11) TIIB n.

tiiba ripsuta/ma t. *kurameerima*
 tiiva+ripsuta=**ja** n.
 tiiva+ripsuta=**mine** n.
 tiiva+ripsut=**us** n.